दाराश्च गावश्च दारगवम् । ऊरू च अष्ठीवन्तौ च ऊर्वष्ठीवम् । टिलोपो निपात्यते । पादौ च अष्ठीवन्तौ च च पदष्ठीवम् । [1]पादस्य पद्भावो निपात्यते । नक्तं च दिवा च नक्तंदिवम् । सप्तम्यर्थवृत्तयोर[2]व्यययोः समासोऽपि[3] निपातनादेव । रात्रौ च दिवा च रात्रिंदिवम् । [4]पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते । अहनि च दिवा च अहर्दिवम् । ननु च पर्यायावेतौ, कथमनयोर्द्वन्द्वः ? वीप्सायां द्वन्द्वो निपात्यते । अहन्यहनि इत्यर्थः ।

एकोऽव्ययीभावः साकल्ये – सरजसमभ्यवहरति । बहुव्रीहौ न भवति, सह रजसा[5] सरजः पङ्कजम् इति । ततः तत्पुरुषः – निश्चितं श्रेयो निःश्रेयसम् । निःश्रेयस्कः पुरुषः इत्यत्र न भवति । ततः षष्ठीसमासः – पुरुषस्यायुः पुरुषायुषम् । द्वन्द्वे न भवति, पुरुषश्च आयुश्च पुरुषायुषी । ततो द्विगू – द्वे आयुषी समाहृते द्व्यायुषम् । त्र्यायुषम् । इह न भवति, द्वयोरायुः द्व्यायुः त्र्यायुः इति । ततो द्वन्द्वः – ऋक् च यजुश्च ऋग्यजुषम् । इह न भवति, ऋग्यजुरस्य उन्मुग्धस्य ऋग्यजुरुन्मुग्धः । जातादिपूर्वपदा उक्षशब्दान्तास्त्रयः कर्मधारयाः – जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः । बहुव्रीहौ न भवति, जातोक्षा ब्राह्मणः, महोक्षा, वृद्धोक्षा इति । ततोऽव्ययीभावः – शुनः समीपम् उपशुनम् । टिलोपाभावः सम्प्रसारणं च निपातनादेव । ततः सप्तमीसमासः – गोष्ठे श्वा गोष्ठश्वः ।

[६३९] चतुरोऽच्प्रकरणे त्र्युपाभ्यामुपसङ्ख्यानम् । (म. भा. २.४४०)

त्रिचतुराः । उपचतुराः ॥

ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः । (७८/०४६)

[6]ब्रह्महस्तिभ्यां परो यो वर्चःशब्दस्तदन्तात् समासाद् अच् प्रत्ययो भवति[7] । ब्रह्मवर्चसम् । हस्तिवर्चसम् ।

[६४०] [8]पल्यराजभ्यां चेति वक्तव्यम् । (म. भा. २.४४१)

[9]पल्यवर्चसम् । राजवर्चसम् ॥

अवसमन्धेभ्यस्तमसः । (७९/०४७)

अव सम् अन्ध इत्येतेभ्यो [10]यः परः तमस्शब्दः तदन्तात् समासात् अच् प्रत्ययो भवति । अवतमसम् । सन्तमसम् । अन्धतमसम् ॥

श्वसो वसीयःश्रेयसः । (८०/०४८)

श्वसः परौ यौ वसीयस्श्रेयस्शब्दौ तदन्तात् समासात् अच् प्रत्ययो भवति[11] । श्वोवसीयसम् । श्वःश्रेयसम् । मयूरव्यंसकादित्वात् समासः । स्वभावाच्च चेह श्वःशब्दः उत्तरपदार्थस्य प्रशंसामाशीर्विषयामाचष्टे, श्वःश्रेयसं ते भूयात् । शोभनं [12]श्रेयस्ते भूयात् इत्यर्थः । श्वोवसीयस[13]मित्यस्यैवायं पर्यायः ॥

---

1. पादशब्दस्य फ. 2. अव्यययोः नास्ति क. ड. 3. अपि नास्ति ब. फ. 4. पूर्वस्य फ. 5. वर्तते इत्यधिकम् ब. क. ड. 6. ब्रह्महस्तिशब्दाभ्यां फ. 7. समासान्तः इत्यधिकम् फ. 8–9. पण्य° क. 10. यः नास्ति क, तमस्शब्दान्तात् ह. 11. समासान्तः इत्यधिकम् ब. 12. श्रेयः नास्ति ह 13. इत्येतस्यैव फ.